

K POJETÍ VÝCHODISKA PŘI HISTORICKOSROVNÁVACÍM STUDIU SKLADBY

VLADIMÍR BARNET (Praha)

Otázka povahy východiska v historickosrovnávacím studiu skladby, jak se o ní zmiňoval ve svém referátu akademik Havránek, je neobyčejně aktuální. Východiskem v poměrech syntaktických se obvykle rozumí zkoumání původního významu nebo syntaktické platnosti. Byly vyslovovány pochyby, zda historickosrovnávací metodu v této její části, jejíž technologický aparát byl vypracován na zkoumání jevů hláskových a morfologických, je možné aplikovat také na skladbu. Vedlo k tomu to, že historickosrovnávací metoda ve fonetice i v morfologii, která do značné míry využívala postupů ve fonetice vypracovaných, docházela zpravidla ke stanovení jediného východiska. Zásada jediného východiska se často přenášela i na jevy syntaktické, kde jsou však poměry složitější. Ne vždy proto přiváděla k uspokojivému řešení.

Jako důkaz je možno uvést participiální konstrukce typu *otvěštavě i řeče*, v nichž spojovací výraz *i* je vykládán buď jako projev těsnějšího spojení dvou původně samostatných vět, participiální a slovesné, vycházíme-li ze stanoviska, že participia měla původně nominálně větnou platnost, nebo naopak zase jako projev vnitřní diferenciaci, vycházíme-li z původně apoziční platnosti participií.

Vyvozujeme-li jednotlivé participiální konstrukce z toho nebo druhého jediného předpokládaného východiska, narážíme na značné potíže při výkladu jejich geneze. Tak například konstrukce typu rus. *видели князя идуща*, doložená i v ostatních slovanských jazycích, je vykládána, vycházíme-li ze stanoviska, že participia měla původně nominálně větnou platnost, jako spojení dvou vět, verbální *они видели* a nominální (participiální) *князь ида*. Tento výklad však předpokládá mnohem větší rozšíření tzv. různopodmětných participií (přechodníků), než jak vidíme na počátku doby historické, kdy participiální vazby se samostatným podmětem nejsou časté. Jejich přibývání v době značně pozdější je způsobeno rozpadem některých participiálních konstrukcí v důsledku změn ve větném vývoji participií. Na druhé straně, vycházíme-li z participií apozičně užitých, narážíme na potíže při výkladu takových konstrukcí, jakými jsou zmíněné vazby *otvěštavě i řeče*, jejichž výklad jako projev vnitřní diferenciaci věty není v souladu s celkovým vývojem participií.

Potíže jsou způsobovány tím, že se v obou případech výchozí syntaktická platnost

participií odvozovala především z jejich slovnědruhové povahy¹ a nikoli z jejich původní větněčlenské platnosti.

V tom právě spočívá příčina uvedených potíží. Genetické zkoumání ve skladbě musí vycházet v takových případech nikoli jen z odvozování výchozí platnosti ze slovnědruhové příslušnosti zkoumaného jevu, ale z jeho původní větněčlenské platnosti. Poněvadž určitý slovní druh neměl a nemá zpravidla jen jedinečné uplatnění a může nabývat několikeré větněčlenské platnosti (např. substantivum v podmětové a předmětové platnosti apod.), je nutné počítat s tím, že vývoj syntaktických jevů může navazovat na tyto několikeré možnosti uplatnění.

Toto hledisko je možné osvětlit a zdůvodnit výkladem geneze některých participiálních konstrukcí.

Porovnáváním starých jazyků zjišťujeme, že participia aktivní v nich byla již útvarem konstituovaným a jejich nejvlastnější funkcí byla úloha druhého slovesa ve větě. Jejich mluvnická povaha však nebránila tomu, aby se jich mohlo užívat v platnosti predikátu nezávislé bezesponové věty participiální. V typech *князь пришедь а князь неся злато прииде* můžeme vidět nejstarší typy syntaktického užití participií a pokládat je za východiska pro genetické zkoumání vývoje jednotlivých participiálních konstrukcí.

Stručně naznačíme genetickou souvislost některých z těchto konstrukcí.²

Participiální konstrukce, s výjimkou vazeb absolutních, které vyžadují výkladu zvláštního, se v základě vyvíjela po dvou liniích.

S prvním typem *князь пришедь* souvisí konstrukce se spojovacími výrazy typu *князь пришедь и одолъ*. Na genetickou souvislost obou typů ukazuje to, že se v obou konstrukcích ve slovanských jazycích v mnohem větší míře uplatňují participia minulá než participia přítomná. S tímto výchozím typem souvisí rovněž participiální věty sponové *князь есть уда* a jim blízké *не престаеи воюя*. Omezený výskyt participia minulého v obou těchto typech souvisí s preteritální povahou tohoto tvaru.

S druhým výchozím typem *князь неся злато прииде* (tj. participium v platnosti druhého slovesa) souvisí konstrukce typu *егда пришедь князь, увидел, дále увидели князя идуча* a konstrukce typu *не кто ни конь доведа*.

Nevyhraněně z hlediska vázanosti na určitý výchozí typ jsou výrazy typu *сѣде княжа* s finálním významem a konstrukce po slovesech duševní činnosti typu *един мнишися ходя*.

Lze tedy říci, že na rozdíl od historických hláskových změn, které zpravidla mají

¹ Jak známo, participia se vykládají jednak z verbálních adjektiv, jednak zase ze starobyklých predikativních útvarů, které geneticky předcházely diferenciaci substantiv a adjektiv. Participia podle tohoto posledního výkladu nevznikala odvozováním od sloves, ale vyvíjela se paralelně s nimi.

² Podrobněji srov. V. Barnet, *K vývoji slovanských konstrukcí s participií aktivními*, AUC, Slavica Pragensia III, 1961 (v tisku).

povahu lineární řady postupných změn (např. vývoj š' č' v některých ruských nářečích, srov. *stī* (*skī*) > š'č' > š'š' > šš), v plánu syntaktickém jsou jednotlivé konstrukce realizací nejen různých stupňů vývoje věty, ale i různých možností uplatnění daného jevu na téměř vývojovém stupni. To vyplývá ze samé povahy syntaktického uplatňování jevů. Jednotlivé konstrukce mohou samostatně navazovat na tyto rozmanité možnosti a vytvářet paralelní řady geneticky příbuzných konstrukcí. Tak např. na typ *князь пришедь* navazují konstrukce *князь пришедь и одолѣ* a *князь есть и да* samostatně.

Tato možná vývojová paralelnost vyplývá rovněž z povahy vývojových zákonitostí ve skladbě, v nichž, jak upozornil akademik Havránek, vznik nového jevu nevede nevyhnutelně k zániku jevu starého. Starý jev může v jazyce setrvávat jako jev živý a nový jev vytváří jistou nadstavu.³

Na příkladu participií jsme zároveň chtěli ukázat, že historickosrovnávací studium skladby, pokud se týká genetického zkoumání, nemůže být zaměřováno etymologizováním, které má jen význam pomocný. Jeho hlavním předmětem je historickosrovnávací analýza větněčlenské platnosti zkoumaných jevů, významu a syntaktických vztahů.

³ B. Havránek, *Metodická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, 1957, 79 n., a jeho *Metodická problematika historickosrovnávacího studia slovanské syntaxe*, Čs. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, 1958, 153 n.